

مثنوی مسکین در ستایش سخن

☆☆ دکتر محمد ناصر ☆☆ دکتر محمد صابر ☆☆

Abstract:

Persian has been the cultural and literary language of the Sub-continent for many centuries and its impact on social fabric is of immense value. Given after the decline of Muslim empire, Persian remained popular among masses. Mahtab Rai Shahjahanabadi was a poet of 12th & 13th century A.H. Very little is known about his life and works. The present article has revealed one of his unpublished Mathnaw's, titled "Dar Setaish-e-Sokhan" which truly reflects his command over Persian language & poetry.

Key words: Persian poetry, Sub-continent, 12th & 13th century A.H.
Subhan Rai Meskin

مہتاب رای شاہجہان آبادی متخلص بہ مسکین شاعر فارسی گوی شبہ قارہ در سدهٔ دوازدهم و سیزدهم قمری است (منزوی، احمد، ۱۳۶۶ش: ۸ / ۱۵۱۷)۔ دربارهٔ احوال و آثارِ این شاعر گمنام اطلاعات معتبر بہ دست ترسیدہ است (ہمو، همانجا)۔ مثنوی وی مشتمل بر ہفتاد و ہشت بیت در گنجینۂ آذر بہ شمارۂ ۶۲-۱ در کتابخانۂ مرکزی دانشگاه پنجاب، لاہور نگہداری می شود (نوشاہی، حضر عباسی، ۱۳۶۵ش: ۲۹۸؛ منزوی، احمد، ۱۳۶۶ش: ۸ / ۱۵۱۷)۔

☆ اعضای هیات علمی گروه فارسی دانشگاه پنجاب، لاہور، پاکستان

خلاصہ مثنوی :

ستایش از سخن، مہتاب رای در مثنوی خود بہ ستایش از سخن پرداختہ آن را سرمایہ کانِ فکر، زیور گوشِ عزت، زیورِ حسنِ فرزانیگی، نوبتِ بامِ مردانگی، انیسِ مردِ دانا، مصدرِ عافیت، متاعِ کاروانِ قرارِ دادہ است۔ البتہ باز گو می کند کہ اگر سخن با تکبر ہمرکاب شود، ارزشِ خود را از دست می دہد۔ همانندِ ابلیس کہ راہِ خود را کج کردہ بود و ہمین خود ستاییِ نمرود را از راہِ حق دور کردہ بود۔

متن مثنوی مسکین

۱	بیا ای سبکسردمی گوش کن	۱	رہ زاژ خایی فراموش کن
۲	سخن را نگر تا چہ سرمایہ ایست	۲	نہ بالاتر از وی دگر پایہ ایست
۳	سخن کو سرکانِ فکرت بود	۳	سخن زیورِ گوشِ عزت بود
۴	سخن زیورِ حسنِ فرزانیگی است	۴	سخن نوبتِ بامِ مردانگی است
۵	سخن قدرِ مردانِ دو بالا کند	۵	انیسِ خودشِ مردِ دانا کند
۶	بہ تاجِ سخن سر بر آید بلند	۶	کسی را کہ دارد دلِ ہوشمند
۷	بہ ہنگامِ کینِ ار بر آری سخن	۷	شود مصدرِ عافیت تیغِ زن
۸	سخن گر نبودی بہ جایی ستیز	۸	کہ می کرد بنیادِ خون ریز ریز
۹	سخن گر نبودی نبودی جہان	۹	متاعِ سخن دارد این کاروان
۱۰	ازو سر بہ ہر لحظہ ام یاد باد	۱۰	و زو خانہٴ ہوشم آباد باد
۱۱	غرورِ سخن ہر کرا در سراسر است	۱۱	یقین دان کہ باری و پشتِ خراست
۱۲	سخن با تکبر چو شد ہمرکاب	۱۲	چو فولاد در زنگِ گردد خراب
۱۳	ز حق شد چو ابلیس بد راہ دور	۱۳	بین تا چہ پیش آمدش از غرور
۱۴	اگر صاف بودی رہ خود پسند	۱۴	بن عاد رفتی بہ بامِ بلند
۱۵	بود خود ستایی ز نمرود دور	۱۵	تھی نیست پیوستہ مغزِ غرور

کسی کو نباشد به اصلش تمیز	۱۶ ولیکن حق است این و انصاف نیز
چو عقرب زند بی سبب نیش را	۱۷ به کم مایگی گم کند خویش را
کشد جامه زندگی از سرش	۱۸ بکوبد اجل هم هماندم سرش
چه داند زرده دهی را اثر	۱۹ کسی را که باشد مس اندوده زر
نه نیک آیدش نیک ونی بد پسند	۲۰ کسی را که باشد دل خود پسند
بود نیمروزش شب تیره رنگ	۲۱ به تاریکی جهل شد هر که تنگ
به معنی نگردد گهی آشنا	۲۲ کسی کو به صورت بود مبتلا
پی بزم مرغ بد آهنگ نیست	۲۳ طراز سخن کار هر رنگ نیست
نیابد ره حکمت و غافلگی	۲۴ گرفتار نادانی و بد دلی
نیاید دم شهری از روستا	۲۵ بود گرچه صد مایه اش در وفا
ترا بدر تابش به هر حرف بد	۲۶ بود هر که مظلوم کین و حسد
که جوید به حرف بزرگان خطا	۲۷ تو در اصل آن بد گهر دان خطا
که رخت خود از ناکسان دور باد	۲۸ مرا پند دیرینه آمد به یاد
به پنداری آخر که اُفتی پسر	۲۹ هوایی که پند را بدادی بسر
پس پرده بهتر (بود) نازنین	۳۰ چه با مرد میدان زنی دم نگین
شوی کژ نما چهره رسوا شوی	۳۱ به رغم خود از پیر دانا شوی
سراسر ز حرف خانان شوم	۳۲ کلام شهنشاه ملک علوم
کلامش درو گوهر ایشار کرد	۳۳ ز ما بس گهرها صدف باز کرد
کجا آیدت گر به جان در خری	۳۴ دُر نظم آن شاهسوار جری
بود زیور گردن ناثرین	۳۵ مسلسل گهرهای نثر متین
به خط شغاعی قلم در کشد	۳۶ به تیزی کلک ارقم در کشد
خطش داده حط غلامی به دست	۳۷ به پیشش سر هفت خط گشته پست
کند تازه آئین تقدیر را	۳۸ چو پردازد از رنگ تصویر را

۳۹	بہ رنگ او زد دیگر شبیہ از خیال	بہم چہرہ کردن بود اصل حال
۴۰	بسا کرد پس دم زدی زینہار	بدی گر کنون مانی دستکار
۴۱	نہ موسیقیش کارِ داؤد بود	چو حاضر نباشد کس او را حسود
۴۲	نہ طنبور گر او زدی التفات	نویسد خورشید اول برات
۴۳	حسابش کنم گرزفن و ہنر	بیاید مرا دفتری بیش تر
۴۴	بحوشد بہ جایی کہ بحری زفضل	بود قطرہ خون بہ وی را چہ دخل
۴۵	گرفتم کہ داری بہ برہا بجوش	نہ کوہ اسیر در آید بہ ہوش
۴۶	اگر صد ہنر را نگویی لسان	نباری زدن سکہ بر نام سان
۴۷	گر آئینہ داری از رنگ صاف	بترس از نفس گرمی نا بلاف
۴۸	گر اسفند یاری تو با زور و شور	کنم با کژ خامہ ات چشم کور
۴۹	اگر رستمی ہم بہ رخش و کمند	بہ چاہ بلا آخر آبی بیند
۵۰	چہ دیدی کہ خود را نشناختی	بلا بر سر خود، خود انداختی
۵۱	تو لقادی ای بد دل ناسرہ	سرہ را چسان گفتہ ای ناسرہ
۵۲	بلند کسان نام نسبی کنی	خرانہ چہ بیہودہ مستی کنی
۵۳	ندانی اگر رسم شعر و سخن	گرافی چنین بی سر و پا مزن
۵۴	بلی قجہ گر خود نمایی کند	خود آرایی و خود ستایی کند
۵۵	تو ہم چون زنان لاف دانش مزن	کہ دانا بسی زن بود مکر و فن
۵۶	زفضل قتیل از سخن گفتہ ای	بجا گفتہ ای و دُری سفتہ ای
۵۷	قتیل است در راہ عشق و سخن	چرا تر ندارد دماغ کهن
۵۸	بود کار دلدادگان بہار	سر نغمہ چنگ و صوت ہزار
۵۹	ندیدم چو تو مرغ پر سوختہ	ہمہ دیدہ بر کاسہ ہا دوختہ
۶۰	چو ابلیس بد راہ زد راہ تو	زجا بردم این بانگ بیگاہ تو
۶۱	شود ہر یکی را بہ ناکام و کام	بہ بانگِ دہل خواب شیرین حرام

نداری اگر جوهر آدمی	۶۲	بلافا ار جوانی و دانا دمی
بحایبی که جویند تدبیر را	۶۳	نحویند برنای بی پیر را
جوانان بوند ار بدانش قوی	۶۴	بگیرند از پیر دانا نوی
هنوز از جوانی به بازی گرای	۶۵	که باشد به پیری سر عقل و رای
جوان را بود زیب شمشیر و تیر	۶۶	نه بزم سخن آفرینی چو پیر
جوان به که گیرد کمان را به دست	۶۷	که آرد دل عاشقان زیر شست
جوان به که شمشیر بازی کند	۶۸	سراسپ کردن فراری کند
جوانان بکاوند رگهای کوه	۶۹	کتیبه ز سر تیغ شیران ستوه
جوانان به دریا بکام نهنک	۷۰	در آیند و گیرند میدان جنگ
چه خوش گفت سعدی شیرین زبان	۷۱	گلستان شیراز را باغبان
سخن آفرین زبان سخن	۷۲	مهین بلبل بوستان سخن
بدارند دیوار روئین ز پای	۷۳	جوانان به شمشیر ویران برای
بوند این جوانان نبرد آزمایی	۷۴	نه چون تو جوانان مرد آزمایی
چو بگذشتی از خست طبع بدت	۷۵	جوانی چنین بر بجا زبیدت
کج آهنگی خویش را در گذار	۷۶	و گرنه من و خامه دستیار
و گر هر چه داری تو در طبع زشت	۷۷	توانی اگر لفظ و معنی سرشت
بیا تا نویسم جوابت دگر	۷۸	کنم در ده تو خرابت دگر

این مثنوی تصنیف مهتاب رای متخلص به مسکین است.

ویژگی های هنری :

بیت ۱: سبکسر: کنایه برای آدم پوک و پوچ؛ ژاژ خالی: کنایه برای ولگردی و بیهوده گویی

بیت ۳: کان فکر: تشبیه بلیغ؛ گوش عزت: استعاره مکنیه

بیت ۴: بام مردانگی: تشبیه بلیغ

- بیت ۶: تاج سخن: تشبیه بلیغ   بیت ۹: متاع سخن: تشبیه بلیغ
 بیت ۱۰: خانه هوش: تشبیه بلیغ
 بیت ۱۲: سخن با تکبر چو شد هم رکاب: تشخیص
 بیت ۳۱، ۶۰: ابلیس: تلمیح   بیت ۱۵: نمرود: تلمیح
 بیت ۱۷: چو عقرب زند بی سبب نیش را: ضرب المثل
 بیت ۱۸: جامه زندگی: تشبیه بلیغ؛ جامه زندگی از سر کشیدن: کنایه هنری برای مرگ
 بیت ۲۰: نیک و بد: تضاد
 بیت ۲۱: روز و شب: تضاد؛ تاریکی جهل: تشبیه بلیغ (تصویر)
 بیت ۳۳: گهر، صدف، دُر: مراعات النظیر
 بیت ۳۴: دُر نظم: تشبیه بلیغ   بیت ۳۵: گهر های نثر: تشبیه بلیغ
 بیت ۴۰: مانی: تلمیح   بیت ۴۱: داؤد: تلمیح
 بیت ۴۸: اسفندیار: تلمیح   بیت ۴۹: رستم، رخش: تلمیح؛ چاه بلا: تشبیه بلیغ
 بیت ۵۱: سره و ناسره: تضاد   بیت ۵۲: کُر سفتن: کنایه برای حرفهای ارزش مند زدن
 بیت ۵۸: بهار، تغمه، جنگ و صوت: مراعات النظیر
 بیت ۶۱: کام و ناکام: تضاد   بیت ۶۳: برنا و پیر: تضاد

کتابشناسی:

- ۱- منزوی، احمد (۱۳۶۶ ش) فهرست مشترك نسخه های خطی فارسی پاکستان، جلد هشتم، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔
- ۲- نوشاهی، خضر عباسی (۱۳۶۵ ش) فهرست نسخه های خطی فارسی کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب، لاهور، گنجینه آذر، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔

